

Kieniewicz, Stefan

"La correspondance des papes et des empereurs de Russie (1814-1878), selon les documents authentiques", Zofia Olszamowska-Skowrońska, Roma 1970 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 63/4, 726-728

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

nej (czyżysz względnie pańszczyzna)¹⁰. Stąd też chyba obserwuje się pewien zastój w zakresie badań porównawczych nad sytuacją ekonomiczną ludności chłopskiej w różnych kategoriach dóbr ziemskich epoki feudalnej. Jak dotąd nie bardzo nawet wiemy, jak wielkie było obciążenie gospodarstwa chłopskiego w stosunku do jego wyników produkcyjnych, a jeszcze mniej zdajemy sobie sprawę z różnic w położeniu ludności w poszczególnych kategoriach dóbr. Określenie według dawniejszych opinii, że renta feudalna sięgała co najmniej połowy chłopskiej produkcji, przy różnych warunkach i sposobach gospodarowania w różnych częściach kraju budzi wątpliwości¹¹. Nowsze badania są bardziej krytyczne¹².

Dobrze się więc stało, że autorka podjęła powyższy temat. Wyniki jej badań, stawiające referendarię w nowym świetle jako instytucję w dużej mierze użyteczną, wpłyną na ożywienie badań w zakresie co dopiero wspomnianej problematyki. Są one niewątpliwie jeszcze jednym dowodem na to, że stosunki w królewskich w epoce feudalnej przedstawiały się znośniej niż w pozostałych kategoriach dóbr¹³. Studia te powinny też być zachętą do dalszych badań nad stanowiskiem rozjemczym samej instytucji, tym bardziej że na szczegółowe przebadanie czeka kilkadziesiąt nie wydanych dotąd ksiąg referendarii z okresu wcześniejszego, przechowywanych w Archiwum Głównym w Warszawie.

Aniela Kiełbicka

Zofia Olszamska-Skowrońska, *La correspondance des papes et des empereurs de Russie (1814—1878), selon les documents authentiques*, Pontificia Università Gregoriana, Roma 1970, s. XIX, 386.

Stopniowe udostępnianie archiwaliów watykańskich z XIX wieku zwraca uwagę historyków polskich na nowe wydawnictwa odnośnych dokumentów, tak ważnych dla historii Kościoła katolickiego w Polsce i dla wielu innych aspektów naszej historii porozbiorowej. Niniejszy tom korespondencji urzędowej papieży z cesarzem rosyjskim ukazał się jako vol. XXIX w serii „Miscellanea Historiae Pontificiae”, publikowanych przez Wydział Historii Kościoła kierowanego przez OO. Jezuitów Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie. Wydawczyni jest autorką kilku opracowań monograficznych, ogłoszonych w języku francuskim w wydawnictwach emigracyjnych rzymskich: „Sacrum Poloniae Millennium” (t. IX, XII, 1963—1969) oraz „Antemurale” (tomy IX i XI, 1965—1967). Opracowania te dotyczą kon-

¹⁰ L. Żytkowicz, *Historia chłopów polskich* t. I, opracowanie zbiorowe pod red. S. Ingłota, Warszawa 1970, s. 294; A. Falniowska-Gradowska, *Świadczenia poddanych na rzecz dworu w królewskich woj. krakowskiego w drugiej połowie XVIII w.*, Wrocław 1964, s. 215; E. Trzyna, *Położenie ludności wiejskiej w królewskich woj. krakowskiego w XVII w.*, Wrocław 1964, s. 7 n., 93 n.

Całe to zagadnienie różnie jest traktowane w literaturze. Część historyków, mając na uwadze m.in. sam fakt istnienia w nich trybunału sprawiedliwości dla chłopów w postaci sądu referendarskiego, utrzymuje, że w królewskich pozycja formalno-prawna chłopów była w zasadzie trochę lepsza niż w pozostałych dobrach (Przegląd niektórych dawniejszych poglądów daje A. Kiełbicka, *Czy w dobrach królewskich było chłopom lepiej?*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane prof. R. Grodeckiemu*, Warszawa 1960, s. 435—440). Również ściślejsza analiza kierunków i stopnia nasilenia zbiegostwa wykazuje nieco lepszą sytuację bytową chłopów w dobrach królewskich i duchownych a ponieważ i magnackich (por. A. Kiełbicka, op. cit. oraz pogłębione studia w tym zakresie w przygotowaniu do druku).

¹¹ Por. *Historia państwa i prawa Polski* t. II, s. 483.

¹² Według L. Żytkowicza (op. cit., s. 282) chłop na półwioskowym gospodarstwie ledwie wiązał koniec z kołosem.

¹³ Por. VL VII, s. 599—600.

kordatu zawartego z Rosją w 1847 r., postawy Piusa IX wobec powstania styczniowego oraz popowstaniowych represji caratu w stosunku do Kościoła.

Niniejszy tom obejmuje okres od przywrócenia stosunków dyplomatycznych pomiędzy Rzymem a Petersburgiem po upadku Napoleona aż do śmierci Piusa IX; jest to więc tylko wycinek w dziejach stosunków papieża z caratem — zaborcą Polski. Historia ta zaczyna się za Piusa VI i Katarzyny II, dobiega zaś końca za Benedykta XV i Mikołaja II. Okres, którego dotyczy niniejszy tom, obejmuje czasy dwu powstań: listopadowego i styczniowego; obejmuje też upadek Unii na Białorusi i Ukrainie, a następnie także w Chełmszczyźnie. Zagadnieniami tymi zajmowali się od dawna historycy różnych narodowości i orientacji. Wielu z nich korzystało z archiwów watykańskich, acz w sposób ograniczony. Każda nowa publikacja związanych z tym tematem materiałów otwiera widoki dalszego postępu badań.

Przejrzenie omawianego tomu budzi, niestety, poczucie zawodu. Zawiera on 194 dokumenty; wśród nich około 100 pochodzi od papieży (Pius VII — 6, Leon XII — 5, Pius VIII — 1, Grzegorz XVI — 29, Pius IX — 59), 90 od cesarzy rosyjskich (Aleksander I — 8, Mikołaj I — 47, Aleksander II — 35), reszta od innych osób. Nie jest to, wbrew tytułowi, wyłącznie korespondencja; kilkanaście pozycji przypada na encykliki i alokucje papieskie, na ukazy i przemówienia cesarzy. Najważniejsze z tych dokumentów w liczbie 36 znane są z dawniejszych publikacji: bądź urzędowych papieskich (głównie z 1842 i 1866 r.), bądź też podejmowanych przez historyków (L. Lescoeur, M. Godlewski, A. Boudou i innych). Pozostaje więc w naszym tomie półtorasta z górą ineditów. Niestety ogromną większość ineditów stanowią pisma najczyściej etykietalne: ze strony rosyjskiej notyfikacje urodzin i zgonów w dynastii Romanowych oraz listy wierzytelne i odwoławcze rosyjskich ambasadorów przy dworze watykańskim. Ze strony papieskiej — potwierdzenia odbioru tychże listów, a więc gratulacje i kondolencje. Większa część odnośnych pozycji figuruje w tekście wyłącznie w formie regestów. Ineditów merytorycznie ważnych doliczyliśmy się w tym tomie zaledwie 16, z nich zaś połowa dotyczy spraw Państwa Kościelnego, w związku z jego odbudową po wojnach napoleońskich (1814—1815) oraz po Wiośnie Ludów (1850). Dwie pozycje z 1828 r. odnoszą się do sytuacji katolików w posiadłościach tureckich, w związku z toczącą się podówczas wojną. Spraw polskich, czy też inaczej: spraw katolików poddanych caratu dotyczy więc w całym tomie zaledwie 8 niepublikowanych dotąd dokumentów, po części zresztą znanych wcześniej badaczom. W grę wchodzi mianowicie dwa pisma Piusa VII z 1815 r. zawierające grzeczną, ogólnikową odmowę na postulaty rządu carskiego w sprawie rozszerzenia uprawnień arcybiskupa Sierżeńcewicza. Następnie pismo Mikołaja I z 13 marca 1834, w którym car dziękuje papieżowi za encyklikę *Cum primum* i zgłasza potrzebę reorganizacji (*de facto*: likwidacji) niektórych diecezji w zachodnich guberniach cesarstwa. Najcenniejsza w tej grupie jest poufna wymiana korespondencji z 1834 r., prowadzona za pośrednictwem ks. Leuchtenberskiego (dwa pisma Grzegorza XVI, jedno — Mikołaja I). Jest to próba nawiązania stosunków naprzężonych od czasu protestu papieskiego przeciw kasacie Unii, a więc niejako wstęp do podjętych w parę lat potem rokowań o konkordat.

Mamy następnie brulion memoriału papieskiego z 13 grudnia 1845, przedłożonego Mikołajowi I w czasie jego wizyty w Rzymie i wyliczającego krzywdy znoszone przez Kościół w Rosji. Znamy ten tekst w jego wersji definitywnej, opublikowanej w 1866 r. — brulion zawiera jednak niektóre odmianki. Jedną z nich warto zasygnalizować: oto w punkcie 4 papież podkreśla, że zawsze wzywał katolików do posłuszeństwa prawowitej władzy, a jako dowód przytacza, że kiedy w roku 1831 potajemnie przybył do Rzymu *un deputato del Governo rivoluzionario*

di Polonia, papież potępił to jego zuchwalstwo, wysłannik zaś *dopo pochi minuti d'udienza fu bruscamente congedato*. Tak to wygląda w papieskim autografie, tekst francuski wręczony carowi jest jednak łagodniejszy: „rząd rewolucyjny” przetłumaczono na *gouvernement insurrectionnel*; a zamiast wersji, że Polak „po paru minutach audiencji został nagle odprawiony”, wyrażono się krótko: *fut renvoyé*. Pytanie, jak było naprawdę? Bohater zajścia Seweryn Badeni w raporcie swym do Rządu Narodowego wcale nie skarżył się na złe przyjęcie przez papieża.

Ostatnie z wymienionych ośmiu ineditów, to bilecik Grzegorza XVI do kardynała Lambruschini z 12 stycznia 1846: papież oświadcza, że w przygotowywanej alokucji nie zamierza ujawniać szczegółów niedawnych rozmów, prowadzonych z carem Mikołajem.

Jak wynika z tego przeglądu, omawiany tom nie zawiera nowych dokumentów pochodzących z lat 1830—1831, ani też z lat 1861—1864. Co więcej: w publikacji przedrukowano powszechnie znane oświadczenia papieskie: *Haerentem diu* (1842), *Ubi Urbaniano* (1864) i *Luctuosum* (1866), potępiające prześladowania katolicyzmu przez carat. Nie przedrukowano natomiast równie znanych oświadczeń z 1831, 1832 i 1846 r., w których Grzegorz XVI potępiał polskie dążenia niepodległościowe.

Publikacja tekstów obejmuje niespełna połowę tomu. Poprzedza ją obszerny wstęp, zawierający omówienie tych samych dokumentów wraz ze słowem wiążącym. Komentarz wydawczyni trzyma się tradycyjnej wykładni watykańskiej historiografii: potępiającej carat, krytycznej także wobec polskich dążeń do ograniczenia autonomii Kościoła. W ocenie dyplomacji papieskiej odnajdujemy odcień ubolewania w tych momentach, gdy Grzegorz XVI za sugestią Metternicha ociąga się z ostrzejszym wystąpieniem przeciw Mikołajowi I.

Na s. 106—118 znajdujemy krótkie omówienie wydarzeń polskich lat 1856—1863. Czytamy tam m.in. o następstwach wybuchu z 22 stycznia: „Partyzanci rozproszeni w całym Królestwie Polskim mieli nieco powodzeń, ale nie opierali się długo regularnej armii rosyjskiej. W marcu powstanie zostało złamane. W kwietniu ogłoszono amnestię. Rządy w Kościele przeszły w inne ręce: w książe otrzymał pomocnika w osobie hr. Berga, starego wojskowego, który go wkrótce zastąpił i uspokoił kraj reprezaliami. W zarządzie cywilnym Polak Wielopolski, odwołany ze stanowiska, został zastąpiony przez Rosjan: Milutina, Czerkasskiego i Samarina”. Czytelnik nie zorientowany w sprawach polskich odniesie z tego sformułowania wrażenie, że powstanie styczniowe upadło już po dwóch miesiącach walki. Nie będzie też w stanie zrozumieć, czemu właśnie w marcu 1863 r. arcybiskup Feliński dymisjonuje z Rady Stanu, ani też czemu Pius IX 22 kwietnia zwraca się do Aleksandra II z głośnym swym wstawiennictwem na rzecz Polski.

Bibliografia zamieszczona na wstępie zawiera ponad sto tytułów: monografii i wydawnictw źródłowych, po części luźno związanych z tematem, uwzględniających, co warto zaznaczyć, nie tylko literaturę polską, ale też rosyjską i radziecką. Tym bardziej zastanawia pominięcie niektórych nazwisk: ks. M. Ż y w c z y ń s k i e g o (m.in. przedwojenna monografia: „Geneza i następstwa encykliki *Cum primum*”), A. L e w a k a („Polska działalność dyplomatyczna” tom II: raporty agentów polskich z Rzymu, 1863—1864), S. B ó b r - T y l i n g i („Napoléon III et l'insurrection polonaise de 1863”). Może to wyłącznie przypadek — ale te przemilczane pozycje, dobrze przecież znane p. O l s z a m o w s k i e j - S k o w r o ń s k i e j, wymagałyby właśnie z jej strony podjęcia polemiki...

Stefan Kieniewicz